

УДК 378.1

МОЙСІЄНКО Василь Миколайович,

кандидат історичних наук, професор,
перший проректор,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького
e-mail: moysiienko@gmail.com

УНІВЕРСИТЕТСЬКА АВТОНОМІЯ: ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ТА НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА

У статті розкрито стандарти університетської автономії та самоврядування, які сформувались в Європі, охарактеризовано організаційно-управлінські засади діяльності ЗВО, що базуються на підвалинах академічної свободи.

Головним критерієм щодо побудови управлінської моделі вищої школи в Україні має слугувати досягнення рівноваги між автономією й підзвітністю. Надмірна автономія університету може призвести до того, що він не буде відповідати запитам суспільства, а надлишковий контроль з боку держави нівелює його академічні засади й роками накопичені традиції.

Практичне застосування результатів дослідження полягає у використанні виділених стандартів університетської автономії для визначення загального рівня автономії ЗВО та управління нею.

Ключові слова: вища освіта; заклад вищої освіти; університетська автономія; академічна свобода.

Постановка проблеми. В умовах формування інноваційного суспільства зростає роль вищої освіти в досягненні соціально-економічного прогресу та конкурентоспроможності держави. Модернізація вищої освіти полягає у її гармонізації з європейськими стандартами, що, у свою чергу, обумовлює перехід до зміни ролі та функцій закладів вищої освіти (далі – ЗВО), викликає необхідність у трансформації державного регулювання діяльності університетів.

Однією з важливих підвалин демократії в Європі є університетська автономія. Плюралізм і життєздатність європейської системи освіти значною мірою завдячують тому, що однією з її базових складових є автономні університети.

Європейські університети прийняли виклик функціонування в конкурентному середовищі всередині країни, на континенті й у світі, але для цього вони потребують необхідної організаційної свободи, не жорстких допоміжних рамкових програм і достатнього фінансування.

Поняття автономії університетів у найширшому розумінні означає певну міру самостійності закладів вищої освіти в ухваленні рішень. Як показує аналіз досліджень учених із цієї проблематики, необхідність в автономії ЗВО було проголошено Міжнародною асоціацією університетів (IAU) у 60-х рр. XX ст. Університетську автономію було визначено як самостійність в ухваленні рішень щодо академічної свободи ЗВО. Фінансові аспекти автономії подано лише у контексті фінансової свободи під час налагодження міжнародних контактів [1].

У кожній європейській державі автономія трактується по-різному, тому про неї можна говорити як про певне узагальнене поняття, що передбачає отримання закладами освіти тих чи інших академічних прав і свобод. У найзагальнішому тлумаченні під університетською автономією слід розуміти «самоврядування університету». Водночас зрозумілим є той факт, що повною мірою ізольованого від впливу держави і суспільства університетського самоврядування не існує [2, с. 123].

6 вересня 2014 р. набув чинності новий Закон України «Про вищу освіту» [3], в якому задано новий вектор подальшого розвитку системи вищої освіти України, що передбачає забезпечення реальної автономії закладів вищої освіти і, відповідно, обмеження впливу і втручання в їх роботу органів державної влади та управління.

Закон «Про вищу освіту» актуалізував проблему та критичну потребу формування нової моделі управління вищою освітою – нової за своєю світоглядною основою (принципи, цінності) та інституційно-організаційною формою (механізми) на всіх рівнях управління – від національного до інституційного. Поряд із цим, результати імплементації Закону засвідчують неможливість реалізації нової європейсько-зорієнтованої парадигми розвитку вищої освіти на основі старої адміністративної культури управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заявлена проблема не залишилась поза увагою вітчизняних дослідників. Так, історико-педагогічні аспекти розвитку автономії ЗВО знайшли своє відображення у працях А. Андрєєва, С. Квіта, В. Мокляка, В. Нікольського, М. Полякова, О. Радула, В. Савчука, В. Яблонського та інших учених.

Філософсько-педагогічні аспекти автономії університетів та управління ними висвітлювали такі вчені, як: В. Андрущенко, В. Бакіров, Г. Дмитренко, М. Дудка, М. Зубрицька, В. Кондратов, М. Култаєва, В. Луговий, М. Михальченко, В. Нечасв, Л. Полякова та ін.

Питання ролі ЗВО у підготовці кваліфікованих спеціалістів та їхній відповідності потребам сучасного ринку праці розглядають у працях таких дослідників, як: А. Головач, Б. Данилишин, М. Долішній, Е. Лібанова, С. Мочерний, В. Пономаренко, С. Пирожков та інших учених.

У дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених щодо проблем розвитку ЗВО у сучасних умовах сформувався єдина точка зору на необхідність у формуванні університетської автономії. Водночас, складна структура поняття автономії університетів потребує спеціальної наукової розробки її параметрів, функцій, сфер застосування управління.

Метою статті є аналіз та узагальнення сучасного теоретико-методологічного та аналітичного забезпечення формування складових елементів університетської автономії у європейських державах та їх екстраполяція на вітчизняну систему вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Автономія університетів з урахуванням європейського досвіду ґрунтується на принципах, закладених у Magna Charta Universitatum (1988), Ерфуртської декларації «До відповідального університету двадцять першого століття» (1996) Болонській декларації (1999) та інших визначальних документах європейської спільноти стосовно вищої освіти на сучасному етапі.

До основних принципів університетського самоврядування належать: 1) *організаційна автономія*, що стосується внутрішньої стратегії та структури, виборність ректора, деканів, керівників кафедр, професорів, викладачів; 2) *академічна автономія*, яка охоплює спеціалізацію університету, кваліфікаційні рівні освіти, кількість студентів та навчальних дисциплін, критерії набору, квоти та гарантії якості; 3) *фінансова автономія*, що пов'язана з порядком фінансування, проміжними фінансовими органами, фінансовою звітністю, рівнем незалежності у використанні фінансових ресурсів; 4) *кадрова автономія*, яка передбачає питання поповнення штату, відношення до статусу державних службовців, просування персоналу [4, с. 34].

Зазначені підвалини університетської автономії розпочали формуватися у ХІХ ст., коли обґрунтовувалось декілька концепцій розвитку університетської освіти, провідне місце серед яких по праву відводиться ідеї дослідницького університету Вільгельма фон Гумбольдта, яка передбачала відродження освітньо-наукової цілісності університету, включення його в суспільне життя, державну підтримку університетської автономії, а також теорії інтелектуального університету Джона Генрі Ньюмена, що визначала ціннісними основами змісту університетської освіти: ліберальні знання як протипагу утилітарному знанню, інтелігентність та інтелектуальність, свободу і суттєву автономія у вирішенні внутрішніх питань [5].

Нині сутність і зміст моделі університету потребує подальшого з'ясування, в тому числі й щодо реалізації принципу автономії в його управлінні. У зв'язку з цим важливим є визначення концептуальних напрямів, котрі задають диференціацію і породжують різноманітність таких моделей: 1) *освіта – дослідження*; 2) *навчання – виховання*; 3) *державне управління – самоврядування*. Необхідною є підтримка академічного статусу, який дозволяє розвивати науку, виховувати інтелектуальну еліту, формувати духовний потенціал суспільства.

Сучасне тлумачення автономії університету передбачає пошук компромісу між державним управлінням і самоврядуванням. Підтвердженням цьому є Закон України «Про вищу освіту», де у п.1 ст.1 зазначено, що «автономія закладу вищої освіти – самостійність, незалежність і відповідальність закладу вищої освіти у прийнятті рішень стосовно розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів у

межах, встановлених цим Законом» [3]. Провідним визначається принцип автономії та самоврядування в управлінні у сфері вищої освіти, на якому наголошується й з огляду на приєднання до Болонської декларації. Так, у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року зазначено про необхідність розширення академічних свобод та інституційної автономії, посилення суспільної відповідальності й ролі університетів як осередків інтеграції системи вищої освіти у європейський освітній простір [6].

Проте, як це не парадоксально виглядає, при декларованому входженні в коло європейської нації, замість розширення університетської автономії Міністерством освіти і науки здійснюється наступ на і так обмежені академічні права, все більше емітуючи Болонський процес [7]. Тобто, констатуємо не поступ, а очевидний регрес у справі університетської автономії в Україні.

За таких умов університети постали перед проблемою довести, що вони здатні зробити вагомий внесок в економічний і соціальний розвиток суспільства, зберігаючи при цьому академічну свободу в здійсненні наукових досліджень, розвитку інтелекту і культури.

Нині сутність і зміст моделі університету потребує подальшого з'ясування, в тому числі й щодо реалізації принципу автономії в його управлінні. У зв'язку з цим важливим є визначення парадигмальних напрямів, котрі задають диференціацію і породжують різноманітність таких моделей: 1) *освіта – наукові дослідження*; 2) *навчання – виховання*; 3) *державне управління – автономія*. Необхідною є підтримка академічного статусу, який дозволяє генерувати наукові здобутки, виховувати інтелектуальну еліту, формувати духовний потенціал суспільства. Сучасне тлумачення автономії університету передбачає пошук компромісу між державним управлінням і самоврядуванням.

На нашу думку, Україна потребує інтегровану модель автономії власного зразка. Вважаємо, що це має бути розумне поєднання автономії й централізації. Оскільки Україна упродовж багатьох років перебувала в рамках абсолютної централізованої освітянської політики, вона навряд чи зможе впоратися з раптовою, повністю децентралізованою вищою освітою.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Ефективний розвиток автономії ЗВО в Україні на основі європейського досвіду вимагає здійснення наступних кроків:

1. Держава зобов'язана не втручатися в автономію університетів і запобігати втручанням інших, зокрема, політичних партій. Правильне використання академічної свободи і відповідальність, що покладена на заклади освіти, потребують високого ступеня автономності університетів.

2. Усі члени академічних спільнот повинні мати право без будь-якої дискримінації брати участь у здійсненні академічних і адміністративних справ. Усі органи управління університетів повинні обиратися шляхом вільних виборів і включати членів різних секторів академічної спільноти.

3. Університети мають отримати право на:

– визначення структури та змісту освіти, форм і методів освітньої та дослідницької діяльності, а не тільки змісту освіти;

– нероздільні викладання і дослідницьку роботу для того, щоб освітня діяльність у них відповідала актуальним запитам суспільства і досягненням у науковій сфері;

– визначення планів прийому студентів, аспірантів (докторантів) із достатнім державним фінансуванням, що відповідає міжнародним практикам, та відповідно до угод із підприємствами, установами, організаціями, громадянами, а не тільки з урахуванням державного замовлення;

– встановлення і присвоєння вчених звань університету;

– самостійне прийняття рішень щодо внутрішнього управління та фінансування;

– визначення місії, власної стратегії у сфері науково-дослідної роботи [8].

5. Державні стандарти, типові навчальні плани та програми не повинні обмежувати свободу визначення структури та змісту освіти, форм і методів навчальної роботи викладачів університету. Законодавчо повинно бути гарантовано право університету самостійно визначати структуру та зміст освіти, форми та методи навчальної і дослідницької роботи.

Освітні стандарти можуть визначати лише рівні кваліфікації, але не зміст навчання, та носити рекомендаційний характер.

6. Університетська автономія передбачає контроль як над основними засобами, такими, як майно та нерухомість, так і в галузі кадрової політики, готовність і повну підзвітність та відповідальність як перед внутрішньою академічною спільнотою, так і перед суспільством у цілому.

7. Сприяння і стимуляція розвитку ЗВО як активних суб'єктів ринку і пов'язане з цим засвоєння нових практик: отримання кредитів, укладання договорів з промисловими корпораціями, створення комерційних програм і дочірніх навчальних закладів спільно з іншими університетами.

Список бібліографічних посилань

1. Defining university autonomy. URL: <http://www.seap.usv.ro/annals/ojs/index.php/annals/article/viewFile/764/688>
2. Мойсієнко В.М. Університетська автономія: історична ретроспектива та виклики сучасності. *Проблеми модернізації та систематизації законодавства про освіту України*: Тези доповідей науково-практичної конференції (Київ, 21–21 травня 2010 р.). Київ: Нора-Друк, 2010. С. 123–126.
3. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 №1556-VII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
4. Верланов Ю.Ю., Казареєв А.Я. Академічні свободи та автономія університетів: новий формат економічних відносин з державою. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили. Серія «Економіка»*. 2009. Вип. 96. Т. 109. С. 32–37.
5. Ньюмен Дж. Г. Идея Университета / Пер. с англ. С. Б. Бенедиктова; под общ. Ред. М. А. Гусаковского. Минск: БГУ, 2006. 208 с.
6. Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» від 25.06.2013 № 344/2013. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>
7. Kasianov G. Ukraine and Bologna process: tricks and moves. URL: <http://www.nearinternational.org/workshop-newsletter.aspID=1>
8. Кальниш Ю.Г. Перспективи розвитку університетської освіти в Україні: Ольвійська Хартія. URL: Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/book/Osvita/7.pdf>

References

1. Defining University Autonomy. Retrieved from <http://www.seap.usv.ro/annals/ojs/index.php/annals/article/viewFile/764/688> (in Eng.)
2. Moysiienko, V. M. (2010). University Autonomy: Historical Retrospective and Challenges of the Present. *Problems of Modernization and Systematization of the Legislation on Education of Ukraine*. Abstracts of the scientific-practical conference (Kyiv, May 21-21, 2010). Kyiv: Nora-Druk. 123–126. (in Ukr.)
3. Law of Ukraine "On Higher Education", 01.07.2014 №1556-VII. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (in Ukr.)
4. Verlanov, Yu. Yu., Kazareyev, A. Ya. (2009). Academic Freedom and University Autonomy: A New Format of Economic Relations with the State. *Scientific Papers of Petro Mohyla Black Sea State University. The Series "Economics"*. 96, 109. 32–37. (in Ukr.)
5. Newman, J. G. (2006). The Idea of the University. Minsk: BSU. 208 p. (in Rus.)
6. Decree of the President of Ukraine "On the National Strategy for the Development of Education in Ukraine until 2021", 25.06.2013, №344/2013. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (in Ukr.)
7. Kasianov, G. Ukraine and Bologna Process: Tricks and Moves. Retrieved from <http://www.nearinternational.org/workshop-newsletter.aspID=1> (in Eng.)
8. Kalnysh, Yu. G. Prospects for the Development of University Education in Ukraine: Olbia Charter. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/book/Osvita/7.pdf>

MOYSIYENKO Vasyl,

Ph.D in History, Professor, the First Vice-Rector,
Bohdan Khmelnytsky National University at Cherkasy
e-mail: moysiienko@gmail.com

UNIVERSITY AUTONOMY: EUROPEAN STANDARDS AND NATIONAL PRACTICE

Abstract. The article describes standards of university autonomy and self-governance that have been formed in Europe, it also describes organizational-and-managerial principles of activities of establishments of higher education, which are based on the foundations of academic freedom.

The principles of university self-government are singled out, which include: 1) organizational autonomy; 2) academic autonomy; 3) financial autonomy; 4) personnel autonomy. In addition, the variety of such models of implementation of the autonomy principle in the university management, as: 1) education – research; 2) education – upbringing; 3) public administration – self-government is described.

The main criterion for building a management model for higher education in Ukraine should be the achievement of a balance between autonomy and accountability. Excessive autonomy of the university may lead to the fact that it will not meet the demands of society, and excessive control by the state will offset its academic background and traditions accumulated for years.

The practical application of the results of the study is to use the distinguished university autonomy standards to determine the overall level of autonomy and management of establishments of higher education.

Key words: *higher education; institution of higher education; university autonomy; academic freedom.*

*Одержано редакцією 20.01.2018
Прийнято до публікації 28.01.2018*